

વ્યાકરણ

એકમ 1

સમાનાર્થી, વિરુદ્ધાર્થી, જોડણી

સમાનાર્થી

મિત્રો, તમે જાણો છો કે જ્યારે એક શબ્દના એકથી વધુ અર્થ જાણતા હોવ તો તમે તમારા લખાણને વધુ સચોટ, સમૃદ્ધ કે આલંકારિક બનાવી શકો છો. યોગ્ય અર્થ સંદર્ભે જેના કારણે તમારા ઉત્તરો ઉપરાંત નિબંધ, વાર્તા આદિ વધુ આકર્ષક બની શકે છે. અહીં તમારી કૃતિમાં આવતા કેટલાક શબ્દોના સમાનાર્થી શબ્દો આપ્યા છે. આ શબ્દોનો અભ્યાસ કરો, તમારી ભાષાને વધુ સમૃદ્ધ બનાવો.

અચાનક	એકાએક	ઓચિંતું	અણધાર્યું
અંતર	હૈયું	હૃદય	ઉર
આંખ	નેણ	નયન	ચક્ષુ
ઉદ્ધિ	સાગર	સમુદ્ર	દરિયો
ઉમંગ	ઉત્સાહ	ઉમળકો	હોંશ
કષ્ટ	દુઃખ	પીડા	સંતાપ
કીર્તિ	ખ્યાતિ	નામના	યશ
કોપ	ક્રોધ	ગુસ્સો	રોષ
કૌમુદી	ચાંદની	જ્યોત્સના	ચંદ્રિકા
ગહન	ગાઢ	ઊંડું	અતળ
ઘોડો	અશ્વ	તુરગ	હય
જગ	જગત	દુનિયા	વિશ્વ
જાસૂસ	ગુપ્તચર	બાતમીદાર	
ડુંગર	પહાડ	પર્વત	ગિરિ
તાકાત	શક્તિ	બળ	જોર
ત્વરિત	ઝડપી	વેગીલું	ઉતાવળુ
થોડું	અલ્પ	નજીવું	ક્ષુલ્લક
પરાક્રમ	બહાદુરી	શૌર્ય	શુરાતન
પ્રશંસા	વખાણ	સ્તુતિ	તારીફ
પ્રસન્ન	ખુશ	આનંદિત	હર્ષિત
ફિકર	પરવા	ચિંતા	દરકાર
બાંધવ	ભાઈ	સહોદર	બ્રાતા
ભયંકર	ભયાનક	બિહામણું	કરાલ
ભૂલ	દોષ	વાંક	ક્ષતિ

મતિ	બુદ્ધિ	પ્રજ્ઞા	મેધા
મનુષ્ય	માનવી	જન	માણસ
મશ્કરી	મજાક	ટીખળ	ટોળ
મહેમાન	અતિથિ	પરોણો	અભ્યાગત
વિખ્યાત	પ્રખ્યાત	નામાંકિત	ખ્યાતનામ
શપથ	સોગંદ	કસમ	પ્રતિજ્ઞા
શીતળ	ઠંડું	ટાઢું	શીત
શ્યામ	કાળું	શામળું	અસિત
શ્વેત	સફેદ	ધવલ	ધોળું
સંગ્રામ	યુદ્ધ	લડાઈ	જંગ
સ્નિગ્ધ	લીસું	કોમળ	સુંવાળું
સ્મૃતિ	સ્મરણ	યાદ	સાંભરણ
હુકમ	આજ્ઞા	ફરમાન	આદેશ
હોશિયાર	કુશળ	નિપુણ	પ્રવીણ

વિરુદ્ધાર્થી

મિત્રો,

– પ્રયત્ન કરો તો દરેક કામ શક્ય હોય છે.

– પ્રયત્ન કરો તો કોઈ કામ અશક્ય નથી હોતું.

તમે અહીં જોઈ શકો છો કે વિરુદ્ધાર્થી પ્રયોગ દ્વારા જુદી વાક્યરચનાઓ શક્ય બને છે. સંદર્ભનો ઉચિત પ્રયોગ કરવાથી અભિવ્યક્તિ વધુ સચોટ અને ધારદાર બને છે. એટલે કે, વિગતને વધુ સચોટ રીતે રજૂ કરવા માટે સમાનાર્થીની જેમ વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો પણ ઉપયોગી નીવડે છે. અહીં તમારા પાઠ્યપુસ્તકમાં આવતા કેટલાક શબ્દોના વિરુદ્ધાર્થી પ્રયોગો આપ્યા છે. તેનો અભ્યાસ કરો.

અસલ	×	નકલ	આવક	×	જાવક	જન્મ	×	મરણ
અંત	×	આરંભ	ઉદય	×	અસ્ત	જીવન	×	મૃત્યુ
અંધકાર	×	ઉજાસ	ઊગવું	×	આથમવું	જૂનું	×	નવું
અંધારું	×	અજવાળું	કીર્તિ	×	અપકીર્તિ	ઠંડું	×	ગરમ
આકાશ	×	પાતાળ	કુદરતી	×	કૃત્રિમ	તડકો	×	છાંયો
આનંદ	×	વિષાદ	ખરું	×	ખોટું	દોસ્ત	×	દુશ્મન
આત્મ	×	ધરતી	ચોર	×	શાહુકાર	ધ્યાન	×	બેધ્યાન

નિર્બળ	×	સબળ	મિત્ર	×	શત્રુ	સુમતિ	×	કુમતિ
નિવૃત્ત	×	પ્રવૃત્ત	મુક્તિ	×	બંધન	સૂર્યોદય	×	સૂર્યાસ્ત
નિષ્કુર	×	દયાળુ	યશ	×	અપયશ	સ્થિર	×	અસ્થિર
પાપ	×	પુણ્ય	વિજય	×	પરાજય	સ્મરણ	×	વિસ્મરણ
પૂનમ	×	અમાસ	શીતળ	×	ઉષ્ણ	સ્વતંત્ર	×	પરતંત્ર
પ્રશંસા	×	નિંદા	સક્રિય	×	નિષ્ક્રિય	સ્વાર્થ	×	પરમાર્થ
પ્રશ્ન	×	ઉત્તર	સવાલ	×	જવાબ	સ્વાવલંબી	×	પરાવલંબી
ભીતર	×	બહાર	સંતોષ	×	અસંતોષ	હરખ	×	શોક
ભોળું	×	લુચ્ચું	સાચું	×	ખોટું	હાસ્ય	×	રુદ્ધ
માન્ય	×	અમાન્ય	સારું	×	ખરાબ			

જોડણી

મિત્રો,

તમે જાણો છો કે જોડણી યોગ્ય રીતે લખવી જોઈએ. જો યોગ્ય રીતે ન લખાય તો શક્ય છે કે ખરેખર જે અર્થ વ્યક્ત કરવો હોય તેને બદલે કોઈ અન્ય અર્થ વ્યક્ત થાય.

ચાલો, નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે તેમાં યોગ્ય જોડણીથી ખાલી જગ્યા પૂરો.

1. આછલાં કંકુ ઘોળ રે લાડી, આછલી કઢાવું. (પિયર, પિયળ)
2. વગડા વચ્ચે આસુદેવ મહાદેવનું મંદિર છે. (એકાકી, એકાંકી)
3. તોયે ના કળાણી ? ઓ મેહુલા ! (આ રજૂ, આરજૂ)
4. ના રંગાટકામના હુન્નરમાં કચ્છનો મોટો ફાળો હતો. (ભરત, ભારત)
5. કાન્તિના બીજા હાથમાં બે હતી. (ઠેલી, થેલી)

ઉપરોક્ત વાક્યોની સાચી જોડણી ખ્યાલમાં આવે છે ? સાચી જોડણી આ મુજબ છે.

1. પિયળ, 2. એકાકી, 3. આરજૂ, 4. ભારત 5. થેલી.

અહીં તમે જોઈ શકો છો કે માત્ર હ્રસ્વ ઈ, ઉ કે દીર્ઘ ઈ, ઊ - જ જોડણી માટે મહત્વના છે, તેવું નથી. યોગ્ય ધ્વનિ - અક્ષર પણ મહત્વના છે. 'પિયળ' - 'પિયર'માં 'ળ-ર' ધ્વનિભેદ છે, તો 'ભરત-ભારત'માં 'અ-આ'નો ભેદ છે. વાક્ય 2 માં અનુસ્વારથી અર્થભેદ થાય છે. તો વળી 'મેહુલા' કાવ્યની પંક્તિમાં તો વચ્ચે જગ્યા ઉમેરવા - ન ઉમેરવાથી બે જુદા પ્રયોગો મળ્યા છે.

સ્વરભેદે જોડણીભેદ :

તમે હ્રસ્વ-દીર્ઘ 'ઈ-ઇ' તથા 'ઉ-ઊ'ના કારણે જોડણીભેદ અને અર્થભેદ થઈ શકે છે, તે જાણો છો. અહીં નીચે એવા કેટલાક શબ્દો આપ્યા છે. તેની જોડણી ધ્યાનમાં રાખવી.

કુળ - કૂળ	દિન - દીન	મતિ - મતી
ગુણ - ગૂણ	નિંદવું - નીંદવું	રવિ - રવી
જિત - જીત	પુરી - પૂરી	રાશિ - રાશી
જિન - જીન	સુર - સૂર	વધુ - વધૂ

આ ઉપરાંત એક સ્વરના બદલે અન્ય સ્વર લખાઈ જાય કે સ્વરની કાનો-માત્રાની નિશાની બદલાઈ જાય તો પણ જોડણીભેદ અને તેથી અર્થભેદ થઈ શકે. જેમકે,

અપેક્ષા - ઉપેક્ષા

ઉપહાર - ઉપાહાર

કરણ - કારણ

શસ્ત્ર - શાસ્ત્ર

બેહોશ - બાહોશ

વરસ - વારસ

વ્યંજનભેદે જોડણીભેદ :

સામાન્ય રીતે ગુજરાતી ભાષા જે રીતે બોલાય છે, તે રીતે લખાય છે. કેટલીક વાર બોલીના કારણે અથવા અન્ય ભાષાના પ્રભાવને કારણે એકના બદલે બીજો શબ્દ બોલાય છે. જેમકે, ‘ળ’ના બદલે ‘ડ’, ‘ર’ કે ‘લ’ બોલાય; ‘શ’ ના બદલે ‘સ’ કે ‘સ’ના બદલે ‘શ’ બોલાય - આવા ઉચ્ચારને કારણે લખતી વખતે પણ કોશ અનુસાર જોડણી ન લખાય અને બોલાય તે જોડણી લખાય તેવું બને છે. માટે આવા શબ્દોની જોડણીભેદ અને તેથી થતો અર્થભેદ ધ્યાનમાં રાખવો. આવા કેટલાક શબ્દો નીચે મુજબ છે.

વિવિધ ધ્વનિભેદ :	‘ર-ળ’ ભેદ :	‘શ-સ’ ભેદ :
અસ્ત્ર - શસ્ત્ર	અફર - અફળ	કોશ - કોસ
કાગળો - કાગડો	કઠોર - કઠોળ	દોશી - દોષી
ડામ - દામ	તળી - તરી	શરત - સરત
તૂતક - તૂટક	પુષ્કળ - પુષ્કર	શંકર - સંકર
નર - નળ	વાર - વાળ	શાખ - સાખ
નિધન - નિર્ધન		સાપ - શાપ
મઠ - મઢ		સાલ - શાલ
		સીમંત - શ્રીમંત
		સૂર - શૂર

અનુસ્વારભેદે જોડણીભેદ :

અનુસ્વારભેદે પણ અર્થભેદ થઈ શકે છે. જેમકે, ‘માં’ - ‘માં’. એટલે ‘માતા’, પણ ‘મા’ એટલે ‘અંદર’નો અર્થ આપનાર વિભક્તિ પ્રત્યય. તેથી તમે જે લખો છો તે શબ્દમાં અનુસ્વાર આવે કે ન આવે તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. અહીં આવા કેટલાક શબ્દ ભેદ નોંધ્યા છે.

ઉદર — ઉંદર

એકાકી — એકાંકી

ફૂચી — ફૂંચી

બગલો — બંગલો

મા — માં

વાસ — વાંસ

શબ્દો વચ્ચે જગ્યા હોવા કે ન હોવાથી થતો અર્થભેદ :

મિત્રો, ઘણી વાર ઉતાવળને કારણે લખતી વખતે શબ્દો વચ્ચે કાં તો બિનજરૂરી જગ્યા છૂટી જાય છે અથવા જગ્યા છોડવી જોઈએ, ત્યાં જગ્યા ન છોડી હોય તેવું બને. આવું થાય ત્યારે પણ જોડણીભેદ અને તેથી અર્થભેદ થઈ શકે છે. નીચે કેટલાંક ઉદાહરણ આપ્યાં છે તે વાંચો. સાથોસાથ તમારી નોટબુકમાં પણ તમે જુઓ કે તમે ક્યાંક આવી ભૂલો તો નથી કરતાં ને !

આજ આ જ, **આરસ** આ રસ, **તેજ** તે જ, **ફરિયાદ** ફરી યાદ, **હાજી** હા જી

તમે અન્ય શબ્દોની જોડણી તો ધ્યાનમાં રાખો જ છો ને ? ચાલો, એક સ્વાધ્યાય કરીએ.

નીચે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચી જોડણી ધરાવતો વિકલ્પ પસંદ કરો.

1. (ક) સૂરાવલિ (ખ) સુરાવલી (ગ) સુરાવલિ (ઘ) સૂરવલી
2. (ક) વિષાદ (ખ) વિશાદ (ગ) વીષાદ (ઘ) વીશાદ
3. (ક) વ્યથીત (ખ) વ્યથિત (ગ) વ્યતિથ (ઘ) વથિત
4. (ક) દીશાશૂન્ય (ખ) દીશાશૂન્ય (ગ) દિશાશૂન્ય (ઘ) દિશાશૂન્ય
5. (ક) અપરિચિત (ખ) અપરિચિત (ગ) અપરીચીત (ઘ) અપરીચિત
6. (ક) ઉર્મિલ (ખ) ઉર્મિલ (ગ) ઉર્મિલ (ઘ) ઉર્મિલ

સાચી જોડણી શોધવાની છે. એટલે એકેએક અક્ષર ધ્યાનથી વાંચજો. શોધી ? ચાલો, અહીં આપેલા જવાબ સાથે તમારા જવાબનો તાળો મેળવો.

1. (ગ) સૂરાવલિ 2. (ક) વિષાદ 3. (ખ) વ્યથિત 4. (ઘ) દિશાશૂન્ય 5. (ખ) અપરિચિત 6. (ઘ) ઉર્મિલ

આ ઉપરાંત ઝડપથી લખવા જતાં અક્ષરની હેરફેર ન થઈ જાય તેનું પણ ધ્યાન રાખજો. નહીંતર -

ઈનામ - ઈમાન અજબ - અબજ જેવું થઈ જશે.

પરંતુ, ખાસ ધ્યાન રાખજો કે જોડણી ગોખવાની બાબત નથી. વાચન વધારો. આંખને જોડણીની ટેવ પાડો. સાચી જોડણીને તમારી આંખ જ ઓળખી જશે.

ખાસ નોંધ :- તમે જો પાઠ્યપુસ્તક ધ્યાનથી વાંચ્યું હશે તો તમને ક્યાંક આશ્ચર્ય થયું હશે. જેમકે, ક્યાંક તમે ‘વિગત’ વાંચ્યું હશે તો ક્યાંક ‘વીગત’. તમને થશે કે આમાંની કઈ જોડણી સાચી? મિત્રો, બન્ને જોડણી સાચી હોઈ શકે. હા, તેને વૈકલ્પિક જોડણી કહે છે. ‘સાર્થ જોડણીકોશ’ અનુસાર ગુજરાતી ભાષામાં કોઈ એક શબ્દની બે, ત્રણ કે ચાર વૈકલ્પિક જોડણી પણ મળે છે. તમારા પરિચય માટે કેટલીક વૈકલ્પિક જોડણી નીચે મુજબ છે :

ખનિજ - ખનીજ

તરબૂચ - તડબૂચ

લિપિ - લિપી

વસ્તી- વસતી -વસતિ

સોકટી - સોકઠી - સોગટી - સોગઠી

રાત્રિ - રાત્રી

દશ - દસ

